

A család és a munka szerepe a nők életében

Pongrácz Tiborné

A női foglalkoztatottság Magyarországon, a 90-es évek végére nagyjából az Európai Unió átlagnak megfelelően alakult. A gazdasági aktivitás, valamint gyermekvállalás és gyermeknevelés szempontjából leginkább érintett 25–54 éves korosztálynak 1998-ban 64%-a dolgozott, s bár ez az arány néhány ponttal magasabb volt az uniós átlagnál, alatta maradt az észak- és nyugat-európai országok aktivitási mutatóinak. Azt mondhatjuk tehát, hogy napjainkban a fiatal és a középkorú nők Magyarországon közel ugyanolyan arányban folytatnak kereső tevékenységet, mint számos más európai országban, de ez a jelenlegi helyzet eltérő trendek következtében alakult ki. Míg Magyarországon a 70-es, 80-as években az említett női korosztály foglalkoztatása 80% felett volt – egyes korcsoportok esetében a 90%-ot is meghaladta –, és innen következett be a csökkenés, addig Nyugat-Európában a női foglalkoztatottság állandó, folyamatos bővülése volt tapasztalható. A közel azonos foglalkoztatottsági helyzet mögött tehát igen eltérő társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok húzódnak meg. Egy nyugat-európai szerves fejlődés áll szemben egy közép-európai felülről vezényelt, kierőszozott munkaerő-piaci változással, helyzettel.

Ismeretes, hogy Magyarországon – a volt szocialista országokhoz hasonlóan – a nők tömeges munkába állítása az 50-es években kezdődött, mely folyamat nem nélkülözte a gazdasági kényszer és az ideológiai nyomás elemeit sem. Nemcsak az eszközök voltak gazdasági és ideológiai jellegűek, de a célok is: egyfelől a nagyarányú iparosítás, másfelől a családi kötelek lazítása, az állam szerepének, ráhatásának növelése a gyermeknevelésben. A propaganda direkt és indirekt sugallata szerint csak a „dolgozó nő” volt a társadalom értékes tagja, és ebben az értékítéletben benne volt a „csak” anyák, „csak” háziasszonyok lebecsülése, negatív minősítése is. Kérdés persze, hogy az érintettek hogyan viszonyultak ehhez a hivatalos képhez, mennyire volt a kereső tevékenység a nők számára belső kényszer és mennyire szükséges rossz, hogyan tudták valóban összeegyeztetni a munkát és a családot, és egyáltalában mit tettek volna, ha lett volna választási lehetőségük? Hosszú éveken keresztül ezek a kérdések – a megfelelő kutatási lehetőségek és a minimális kutatási szabadság hiányában – megválaszolatlanok maradtak.

A 70-es évek elején nyílt először mód arra, hogy egy kérdőíves vizsgálat keretében megtudakoljuk a férfiak és nők családi és munkaerő-piaci szerepével, aspirációival kapcsolatos lakossági véleményeket.

A nők kereső tevékenységével kapcsolatos vélemények a rendszerváltozás előtt

Az első, a nők kereső tevékenységének megítélését is tudakoló közvélemény-kutató vizsgálatot 1974-ben hajtottuk végre. A kutatás során vizsgáltuk a viszonylag fiatal, 10 éves kor alatti gyermeket nevelő anyák munkavállalásának elfogadottságával kapcsolatos véleményeket is. A felvétel során megkérdezettek döntő többsége – kétharmada – azon a véleményen volt, hogy egy kisgyermekes anya számára a legfontosabb feladat a gyermeknevelés, a háztartás vezetése, illetve a harmonikus családi légkör biztosítása, és ezért indokolt lenne, hogy ne vállaljon kereső tevékenységet. A többség tehát a hagyományos családi szerepmegosztás mellett foglalt állást, a férj feladatának tartva a család eltartását, a nők fő feladatának pedig a gyermeknevelést és a család összetartását jelölte meg.

Néhány év múlva, 1978-ban egy újabb kutatásunk keretében a két- és háromgyermekes anyák helyzetét vizsgálva ismét foglalkoztunk a családi feladatok és a kereső tevékenység összeegyeztethetőségének kérdésével. Ebben az esetben azonban csak az érintettek véleményét tudakoltuk, olyan anyákét, akik gyermekeket nevelnek és közben dolgoznak (83%-uk volt gazdaságilag aktív), más szóval naponta szembesülnek a kettős leterheltségből fakadó problémákkal.

A megkérdezetteknek az alábbi lehetőségek közül kellett kiválasztani az általuk legjobbnak tartott megoldási formát:

- ha a férj keresetéből el tudná tartani a családot, a feleség pedig biztosítaná a megfelelő családi életet, a családi harmóniát, vezetné a háztartást;
- ha a feleség rövidebb munkaidőben dolgozna, hogy több ideje maradjon a családra, a háztartásra;
- ha a férj és a feleség is dolgozik és a gyermeknevelést és a háztartási munkákat egyenlő arányban osztanák meg.

A nők kereső tevékenységét teljes mértékben elvetők – az első válaszlehetőséggel egyetértők aránya – 37%-os volt. Csaknem ugyanannyian (35%) preferálták a nők részmunkaidős foglalkoztatását, ami kétségkívül egyfajta elmozdulást jelent a kereső tevékenység elfogadása felé, de a családi munkamegosztást tekintve nincs szignifikáns különbség az első és a második válaszlehetőséggel egyet értők véleménye között. Mindkét csoport, akik a véleménnyel rendelkezők közel háromnegyedét jelentik, alapvetően a nemek közötti tradicionális munkamegosztással értenek egyet, hiszen a családdal,

háztartással kapcsolatos teendőket továbbra is kizárólagosan a nő, az anya feladatának tartják. A részidős munkavállalás elfogadása ugyanakkor kétségkívül bizonyos véleményváltozást mutat a csak háziasszonyi szerepet preferáló állásponthoz képest.

Az emancipációs ideológiának leginkább megfelelő megoldási formát – az azonos részvételt a munkaerőpiacon és a gyermeknevelési, háztartási feladatokban – az érintett nőknek mindössze egynegyede támogatta. Ismételten szükséges hangsúlyozni, hogy nők véleményéről van szó, vagyis ezen kutatás eredményei nem tartalmazzák a férfiak nemi szerepekkel és a nők munkavállalásával kapcsolatos hagyományosan konzervatívabb álláspontját. Az emancipációs modellt még az értelmiségi nőknek is csak egyharmada támogatta, viszont az átlagosnál jóval nagyobb mértékben álltak ki a részmunkaidős foglalkoztatás szükségessége mellett. Ez is azt bizonyítja, hogy esetükben – és ez általánosítható a megkérdezettek többségére – alapvetően nem a munka, a kereső tevékenység elutasításáról van szó, hanem arról, hogy az otthoni teendők – az érintettek véleménye szerint is – döntően női feladatok, márpedig a kettő összeegyeztetése nyolc órás munkavállalás mellett nem, vagy csak nagyon nehezen képzelhető el.

A nő és a munka, család és munka témakörökkel foglalkozó következő kutatásunk felvételének időpontja 1991 volt. Az évszámot tekintve már a rendszerváltozás után hajtottuk végre, mégis a rendszerváltozás előtti időszakhoz sorolnám; 1991-ig ugyanis a rendszerváltozás gazdasági, munkaerőpiaci hatásai nem, vagy még alig voltak érzékelhetők, következésképp a nők kereső tevékenységével kapcsolatos attitűdöket sokkal inkább a 80-as évek tapasztalata, semmint a rendszerváltozás óta eltelt egy év történései határozták meg.

Az 1991-es kutatás részét képezte egy öt országra (Kelet- és Nyugat-Németország, Oroszország, Lengyelország, Magyarország) kiterjedő nemzetközi összehasonlító vizsgálatnak, mely a kisgyermeket nevelő családok, szülők helyzetét kívánta feltárni. Számos egyéb témakör mellett a nők munkavállalásának okait, a karrierorientációt, a munka és család szerepét, a családi munkamegosztás helyzetét és megítélését is vizsgáltuk. A minta összetételéből adódóan lehetőségünk nyílt a fiatal anyák véleményét összevetni az apák, a férjek véleményével, valamint megvizsgálni, hogy a magyar szülők véleménye milyen irányban és mértékben tér el a többi országban élő apák és anyák magatartásától, beállítódásától.

A női munkavállalás okait a kérdőív indirekt megfogalmazásban tudakolta: „mi az oka annak, hogy a nők nem szívesen maradnak ki a munkából?”

„Mi az oka annak, hogy a nők nem szívesen maradnak ki a munkából?”
(átlagérték)*

	Magyarország		Lengyelország		Oroszország	
	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák
1 – a gyermekek nem eléggé respektálják, ha az anya csupán háziasszony	32	32	28	30	16	18
2 – egy nőnek fontos, hogy anyagilag független legyen	46	46	66	58	45	36
3 – elég lehangoló dolog kizárólag otthon lenni	47	56	67	67	28	32
4 – anyagi okok miatt nem engedhető meg	83	86	85	89	93	91
5 – csak háziasszonynak lenni nem vonzó életcél	67	57	70	56	37	37
6 – az emberek kevesebbre becsülik azt a nőt, aki csupán háziasszony	45	38	55	51	41	41

	Volt Kelet-Németország		Volt Nyugat-Németország	
	anyák	apák	anyák	apák
1 – a gyermekek nem eléggé respektálják, ha az anya csupán háziasszony	24	25	27	27
2 – egy nőnek fontos, hogy anyagilag független legyen	54	52	50	51
3 – elég lehangoló dolog kizárólag otthon lenni	56	71	58	62
4 – anyagi okok miatt nem engedhető meg	83	77	66	66
5 – csak háziasszonynak lenni nem vonzó életcél	76	74	52	57
6 – az emberek kevesebbre becsülik azt a nőt, aki csupán háziasszony	62	61	51	55

*Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 0–100-ig terjedő skálára.

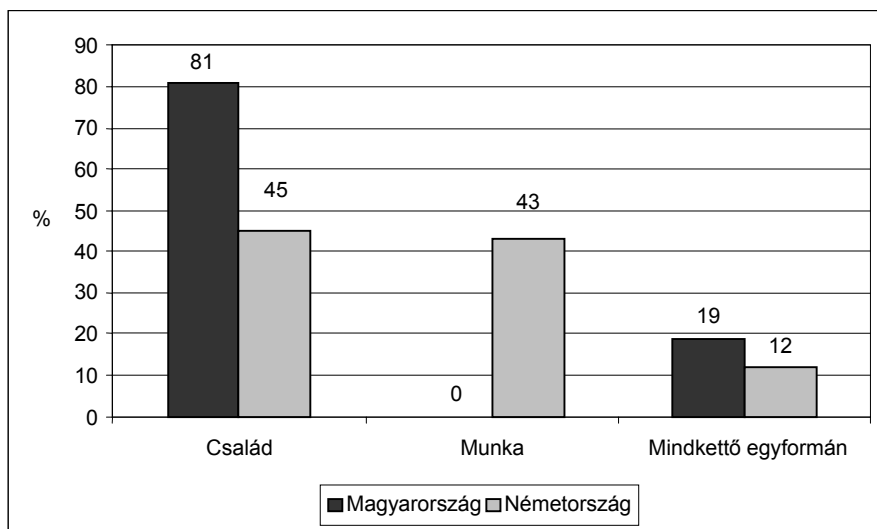
Érthető, hogy a munkavállalás legfőbb, elsődleges motívuma minden országban a pénzkeresés, az anyagi kényszer. Különböző erősséggel, de más, pszichikus motívumok is nagy súllyal esnek latba annak mérlegelésénél, hogy miért érdemes a nőknek munkát vállalniuk. Sokak szerint lehangoló dolog kizárólag otthon lenni és családi feladatot ellátni, és úgy tartják, a társadalom is jobban becsüli a dolgozó nőket. Ez utóbbi véleménnyel a magyar szülők csak kevéssé azonosulnak. Általában Magyarországra nézve megállapítható, hogy a női munkavállalással kapcsolatos vélemények a többi

országban tapasztalható megoszlásoktól alapvetően nem térnek ugyan el, de a magyar apák és anyák a nők kereső tevékenységének megítélését tekintve inkább konzervatívabb álláspontot képviselnek. Különösen igaz ez a megállapítás a kelet-német adatokkal történő összevetés esetében. A dolgozó nő pozitív megítélése, a „csak” háziasszonyok lebecsülése legerőteljesebben a kelet-német társadalomra jellemző, s ezzel magyarázható, hogy az újraegyesítést követő nagyarányú munkanélküliség a kelet-német nők körében szinte társadalmi sokkot, depressziót váltott ki, melynek egyik tünete, mutatója volt a gyermekvállalási kedv soha nem látott mélyrepülése. A 90-es évek első felében a volt NDK, vagy más szóval az új szövetségi államok területén a teljes termékenységi arány 0,7-es érték körül mozgott, mely a világon ez idáig mért legalacsonyabb termékenységet jelentette.

A kisgyermekes szülők körében végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálat számos eredménye bizonyította, hogy a családi feladatok és a kereső tevékenység fontosságának megítélésében a legjelentősebb különbség a magyar és a kelet-német társadalom között van, ezért anélkül, hogy ennek taglalásába részletesen belemennék, illusztrációként még egy témakört szeretnék megemlíteni. A családi életnek, illetve a munkának, a hivatásnak az egyén életében játszott szerepét, jelentőségét is vizsgáltuk az említett kutatás kapcsán, és e két ország esetében a következő eredményeket kaptuk.

1. ábra

Mi a fontosabb az életben: a család, magánélet vagy a munka, hivatás? – a nők véleménye, 1991 (%)

Kétségtelen tény, hogy csak ritkán és kevesek esetében fordul elő az életben, hogy az ember választásra kényszerül családja és munkája között, de

fontos értékrendi mutató, hogy e két terület közül melyik élvez prioritást. Hangsúlyozni kell, hogy a válaszolók mindegyike kisgyermeket, vagy kisgyermeket nevelő anya, s ezért a magánélet, a család előtérbe kerülése, dominanciája csaknem természetesnek tekinthető. Ennek fényében igencsak elgondolkasztató a kelet-német anyák véleménye, erősen munkacentrikus beállítottsága. Nemcsak a hivatást preferálók, de identitásuk szempontjából a családot és munkát egyformán fontosnak tekintők is erősen munkaorientáltak nevezhetők. Esetükben a kereső státus elvesztése jelentős pszichés konfliktust eredményezhet, melyet a gyermek, a család megléte nem tud ellensúlyozni.

A magyar anyák lelkülete hagyományosabb és – egyéni értékítéletem szerint – egészségesebb. A család, a magánélet meghatározó szerepe mellett egy egyötödös kisebbség tartja mindkét szférát egyformán fontosnak, de senki nem vallotta a munka, a hivatás elsődleges fontosságát. Ez a beállítódás, mely összhangban van a magyar társadalom, a magyar nők – számos kutatás eredményével alátámasztott – erőteljes család- és gyermekcentrikus beállítottságával, egyfajta értékrendi stabilitást ad, s bizonyos értelemben megkönnyíti a család és munka összeegyeztetését, vagy a karrierrel, előremenetellel kapcsolatos dilemmák eldöntését. Talán ennek az értékrendi stabilitásnak is betudható, hogy a vizsgált magyar anyák elégedetten nyilatkoznak a családi és munkahelyi feladatok összeegyeztetéséről. A megkérdezettek többsége úgy érzi, hogy e két területet a mindennapokban jól össze tudja hangolni, és csak igen kevesen (16%) számolnak be problémákról, nehézségekről.

Kétségtelen tény, hogy a családi és munkahelyi feladatok vártnál nagyobb harmóniája arra is visszavezethető, hogy az anyák többsége nem vágyik igazán munkahelyi előmenetelre, karrierre. Többségük meg van elégedve azzal, amit eddig a munkájában, foglalkozásában elért, ami az anyák életkorát tekintve – valamennyien 40 évesnél fiatalabbak – meglepően tűnik. Nem vágnak karrierre, mert az túl sok energiát és időt igényelne, amit a családi élet sýnylene meg. A családi élet harmóniája egyébként az apák megfontolásában is szerepet játszik, és sokan utasítanak el egy feltételezett munkahelyi előmenetelt, vezető beosztást ezen ok miatt. (A családi élet, mint karrierszempont csak a magyar férfiak esetében játszott szerepet!)

Bár a megkérdezett kisgyermekes anyák nem igazán akarnak karriert csinálni, a család is fontosabb számukra a munkánál, hivatásnál, mégsem állíthatjuk, hogy nem akarnának dolgozni, vagy csak anyagi kényszer miatt dolgoznának.

„Ha a férj el tudná tartani a családot mit választana?” –
a gyermekes anyák véleménye, 1978, 1991 (%)

	1978	1991
Otthon maradna	37,0	33,0
Részmunkaidőben dolgozna	35,2	51,1
Teljes munkaidőben dolgozna	24,0	13,6
Nem tudja	3,8	2,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A 13 év különbséggel végrehajtott felvételek adatait összehasonlítva megállapítható, hogy a kereső tevékenység elutasítását tekintve nem tapasztalható számottevő változás. Anyagi kényszer hiányában a nőknek stabilan körülbelül egyharmada maradna otthon. Jelentősebb változás következett ugyanakkor be a teljes- és a részidős foglalkoztatással kapcsolatos aspirációk esetében. A teljes munkaidőben dolgozni kívánók aránya jelentősen lecsökkent, miközben megemelkedett a részmunkaidős foglalkoztatást választók aránya. Más szóval az anyák többsége anyagi kényszer nélkül fontosnak tartja a háztartáson kívüli munkavállalást, de a két feladatkör összeegyeztetését a rövidebb munkaidőben történő foglalkoztatás esetében látná biztosítottabbnak, konfliktusmentesebbnek.

A nők kereső tevékenységével kapcsolatos vélemények a rendszerváltozás után

Az 1990-ben megkezdődött rendszerváltozás gazdasági hatásai legmarkánsabban a munkaerőpiacon jelentkeztek. A foglalkoztatottak száma drasztikusan visszaesett, és szinte egyik napról a másikra 700 ezer ember lett munkanélküli. A munkahelyeken feleslegessé vált emberek jelentős része, mintegy 60%-a a munkanélküliség elől korengedményes (rokkant-) és előnyügdíjazásba menekült, s így a nem-foglalkoztatottak aránya a tényleges munkanélküliségi mutatókénál lényegesen jobban nőtt. 1990 és 1994 között a nem-foglalkoztatottak aránya 18,5%-kal emelkedett, a munkavállalási korú népességnek 39%-a került ki a munkaerő-piacról. 1993/94-től kezdve lassult, illetve stagnált a foglalkoztatottak létszám csökkenése. A munkanélküliek száma is folyamatosan apadt, azonban nem azért, mert álláshoz jutottak, hanem mert végleg elhagyták a munkaerőpiacot. Így a nem-foglalkoztatottak magas aránya és növekedési üteme továbbra is fennmaradt. A konszolidáció jelei 1998-tól mutatkoznak. Azóta tapasztalható, hogy nő a foglalkoztatottak és csökken a nem-foglalkoztatottak száma. A munkanélküliek egyre nagyobb arányban kerülnek vissza a munkaerőpiacra, nem kényszerülnek a

végleges inaktivitást választani. Ezzel együtt az eltelt tíz év alatt – mint ahogy azt már a bevezetőben említettem – a foglalkoztatottak száma olyannyira visszaesett, hogy arányuk (53,5%) már jóval kisebb, mint az Európai Unió tagállamainak átlagában (60,5%).¹

A munkanélküliség, illetve a tömeges inaktívvá válás értelemszerűen nem kímélte meg a munkaképes korú női népességet sem. 1989 és 1998 között az aktív korban lévő nők esetében az inaktívak aránya 22%-kal nőtt, s napjainkra a nők foglalkozási aránya mindössze 54%-os. A nők munkaerőpiaci részvételét tükröző képet némileg javítja, illetve reálisabbá teszi, ha a gyesen és gyeden lévőket kivesszük az inaktívak közül, és a korábbi KSH-s gyakorlat szerint az aktívak közé soroljuk. Ebben az esetben az aktív nők aránya 62%-ra emelkedik. Még azonban ez a kozmetikázott adat is jelentősen elmarad a 70-es, 80-as évekre jellemző 80% feletti női foglalkoztatási arányoktól.

A makrostatisztikai adatok tehát a munkaerő-piaci helyzet jelentős változásáról tanúskodnak, de nem tudják visszaadni azokat a változásokat, amelyek a társadalom szubjektív szférájában, az egyének magatartásában, beállítódásában végbementek. A teljes foglalkoztatottság, a könnyű elhelyezkedési lehetőségek több évtizedes gyakorlata után megjelenő munkanélküliség felkészületlenül érte a családokat, az anyagi nehézségek mellett önértékelési problémákat is okozva. A ma Magyarországon munkaképes korban lévő népesség a „mindenről gondoskodó állam” eszmerendszerben szocializálódott, és hirtelen szembesülnie kellett az állami feladatvállalás visszaszorulásával, a piacgazdaság kemény feltételeivel, a kockázatvállalás kényszerével és általában az élet kevésbé kiszámítható voltával. Más oldalról ugyanakkor soha nem látott és remélt lehetőségek nyíltak meg a megfelelő képzettséggel, iskolai végzettséggel, kezdeményezőkésséggel, rátermettséggel rendelkező emberek tömegei előtt. Kérdés, hogy ez az ellentmondásos helyzet – fenyegető munkanélküliség az egyik oldalról, meggazdagodás, karrier a másik oldalról – hogyan hatott a családdal és a munkavállalással kapcsolatos véleményekre, okozott-e szemléletváltozást a nők háztartáson kívüli foglalkoztatásának megítélésében, és ha igen, milyen irányú és jellegű változás tapasztalható.

A 2000 novemberében–decemberében 3000 fő megkérdezésével végrehajtott országos reprezentatív vizsgálat² eredményei számos, a fentiekben megfogalmazott kérdésre adhatnak választ, és sok szempontból alkalmasak a rendszerváltozás értékformáló hatásának mérésére is. A kutatás részét képezi az európai országok többségére kiterjedő nemzetközi, összehasonlító vizsgálatnak.

¹ Frey Mária: A munkahelyi és családi-háztartási kötelezettségek összehangolása, mint a munkahelyteremtés pótlólagos forrása. Munkaanyag. Készült a Népesedési ad hoc Bizottság számára, 1999.

² Az adatfelvételt a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet megrendelésére a TÁRKI készítette.

A kisgyermekes szülők körében 1991-ben végzett kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy a család és a munka szembeállítása egyértelműen a családi élet, a magánszféra prioritását mutatta. A 2000-ben végzett vizsgálat során a téma a következőképpen került megfogalmazásra: „fontos ugyan a munka, de a nők többsége számára az otthon, a gyermekek fontosabbak.” Az állítással a megkérdezettek döntő többsége, mintegy háromnegyede értett egyet, ami azt jelenti, hogy az ötfokú skálán a 4-es vagy 5-ös fokozatot választotta. Mintegy 20% azok aránya, akik szerint mindkét terület egyformán fontos, de a munkának, hivatásnak csak 4–5% adott prioritást. Nem tapasztalható szignifikáns különbség sem a válaszadó neme, sem gyermekes vagy gyermektelen volta szerint. Más szóval a gyermektelen, többségükben fiatal nők ugyanolyan mértékben vallottak a család, a gyermek döntő meghatározó szerepe mellett, mint az egy-két gyermeket nevelő anyák. Érthető módon a három- és többgyermekes anyák esetében a család még hangsúlyosabbá, a munka még hangsúlytalanabbá válik. Elmondható tehát, hogy a magyar társadalomra, a magyar nőkre és anyákra jellemző családcentrikus beállítottság az elmúlt tíz év alatt nem változott. Termékenységi szempontból különösen reményt keltő a fiatal, még gyermekvállalás előtt álló nők konzervatív, a magánszférát preferáló beállítottsága.

A nők munkavállalásában továbbra is lényeges szerepet játszik az anyagi kényszer.

3. táblázat

„Manapság a nők többségének dolgoznia kell, mert csak így biztosítható a család megélhetése.”, 1991 és 2000 (átlagérték)*

1991. évi kisgyermekes felvétel		2000. évi országos felvétel	
anyák	apák	nők	férfiak
83	86	94	91

* Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 1–100-ig terjedő skálára.

Összehasonlítva a két felvétel adatait megállapítható, hogy az anyagi szempontok súlya, mely már 1991-ben is igen magas volt, tovább növekedett. A vélemények valójában a kétkeresős családmodell fennmaradásának szükségességét hangsúlyozzák. A rendszerváltozás óta eltelt tíz év anyagi és munkaerő-piaci bizonytalanságai abban erősítették meg az embereket, hogy egy családnak két pilléren kell állnia ahhoz, hogy valamelyikük munkanélkülivé válása ne lehetetlenítse el teljesen a család megélhetését, egzisztenciáját. A kérdőív további kérdéseiből kitűnik ugyanakkor, hogy a kétkeresős családmodellt a megkérdezettek többsége nem tekinti ideálisnak, és inkább csak kényszerből fogadja el.

Vélemények a férfiak és nők szerepéről és a női munkavállalás hatásáról, 2000
(átlagérték)*

	Nők	Férfiak
A férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata, hogy ellássa az otthoni feladatokat.	70	76
Az egész család életét megviseli, ha egy nő nyolc órás állásban dolgozik.	67	68

*Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 1–100-ig terjedő skálára

A többség tehát – mind a férfiak, mind a nők esetében – a kétkeresős családmoddellel szemben a hagyományos szerepmegosztáson alapuló családi berendezkedést választaná. Ez a vélemény igencsak egybecseng – a tanulmány elején említett – 1974. évi közvélemény-kutatás megállapításaival, mely szintén a tradicionális férfi-női szerepek előtérbe helyezését mutatta. Az egybeesés azért is érdekes, mert a két felvétel között eltelt 26 év alatt sok változás ment végbe a magyar társadalomban – mindenekelőtt a nők képzettségi, iskolai végzettségi színvonala emelkedett jelentős mértékben –, mindez azonban nem befolyásolta a hagyományos szerepek, a hagyományos családi munkamegosztás iránti nosztalgiát. Meg kell jegyezni, hogy az a vélemény, miszerint a férjnek egy keresetből el kellene tudnia tartani a családot, a fiatalok körében is igen népszerű: a 30 év alattiak 68 pontos egyetértéssel támogatták ezt a megoldást.

Az idősebb népességhez viszonyítva átlagosan magasabb iskolai végzettségű, szakmai pályafutása elején álló fiatal generáció ezen meglepően konzervatív álláspontja talán azzal is magyarázható, hogy e korosztály volt az anyák nagy arányú kereső tevékenysége miatt az a „kulcsos” nemzedék, mely ezt a helyzetet igen negatívan élte meg, és saját jövőendő családjában a szülői mintát elutasítva, ezen változtatni szeretne.

Az 1974. évi kutatás során azt tapasztaltuk, hogy a hagyományos szerepmegosztással egyedül az egyetemmet, főiskolát végzett nők nem értettek egyet. Esetükben többségi vélemény volt, hogy egy nőnek mindenképpen folytatnia kell munkáját, mert csak az otthoni teendők nem elégíthetik ki. A magas iskolai végzettségű nők véleménye napjainkban is eltér az átlagostól. Az egyetemi, főiskolai diplomával rendelkező nők esetében az egyetértési index 53 pontos, ami azt jelenti, hogy kevésbé konzervatív beállítottságúak, mint a megkérdezett általában, de nem nevezhetők egyértelműen munkaorientáltak sem. Elmondható tehát, hogy a hagyományos családi szerepmegosztás iránti igény még az értelmiségi nők körében is erősödött.

A kutatási eredmények alapján általában a „csak” háziasszonyi szerep nagyobb elfogadottságára, a hagyományos női, anyai szerepkör nagyobb megbecsülésére lehet következtetni. A viszonyítás alapja ismét az 1991. évi

kutatás, amelynek során a kisgyermekes szülőknek hasonló tartalmú kérdéseket tettünk fel.

5. táblázat

A háziasszony és a kereső tevékenységet folytató nő megítélése, 1991 és 2000 (átlagérték)*

	1991. évi kisgyermekes felvétel**		2000. évi országos felvétel	
	anyák	apák	nők	férfiak
Háziasszonynak lenni ugyanolyan kielégítő lehet, mint kereső tevékenységet folytatni	33	43	62	65
Sokkal jobban megbecsülik azt a nőt, aki dolgozik	55	62	51	48

* Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 1–100-ig terjedő skálára.

** A kérdések 1991-ben nem pontosan a 2000. évi kutatással azonos módon kerültek megfogalmazásra, de a kérdések tartalma azonos.

A szemléletváltozás, mely különösen a háziasszonyi szerep megítélésével kapcsolatban tapasztalható, nagy valószínűséggel a munkaerőpiacon bekövetkezett változásokkal hozható, összefüggésbe. Az a tény, hogy az aktív korban levő nők egyre nagyobb arányban szorultak ki a munkaerőpiacról és váltak főfoglalkozású háziasszonnyá, pozitív irányba módosította e tevékenység megítélését. Az elhelyezkedési nehézségeket, valamint a munkáltatók magas, a családi feladatokkal egyre nehezebben összeegyeztethető elvárásait látva egyre többen érzik úgy, hogy az otthoni munkában, a háziasszonyi szerepkörben is meg lehet találni az örömet, a sikerélményt. Még akkor is, ha az a magatartás egyfajta önigazolásként fogható fel, a jelenség pozitívumként értékelhető, mert arra utal, hogy a nők többsége azonosulni kezd megváltozott társadalmi szerepével, és nem frusztrációval éli meg, nem kudarként értelmezi.

Határozott ellentmondás van tehát a magyar társadalom pszichikus beállítottsága és a racionalitást felismerő véleménye között. Míg egyik oldalról jónak, sőt helyesebbnek tartja, ha a nők nem dolgoznak, és csak családi feladataikra koncentrálnak, a másik oldalról a család nem nélkülözheti a nő keresetét, vagyis a nőknek, ha nem is emancipációs okokból, de az anyagi kényszer hatására dolgozniuk kell.

Gyermekvállalás és munka

A megváltozott munkaerő-piaci feltételek között különösen nehéz azoknak a nőknek a helyzete, akik kisgyermeket nevelnek, vagy még gyermekvállalás előtt állnak. A piacgazdaság, a versenyszféra „kikezdte” azokat a családpoli-

tikai kedvezményeket, amelyek korábban – a mai fiatal szülők (vagy potenciális szülők) gyermekkori családjában – még bizonyosfajta biztonságot jelentettek, mivel a gyermekvállalás, illetve a kisgyermekgondozás időszakában nem fenyegette a nőket a munka elvesztése, vagy a gyermek miatti munkaerő-piaci diszkrimináció. A jelek ugyanis arra vallanak, hogy a munkaadók – különösen a versenyszférában – megtalálják azokat a kibúvókat, kiskapukat, amelyek révén jogi szankció nélkül is lehetőség nyílik a fiatal, családalapítás előtt álló, vagy kisgyermekes női munkaerő alkalmazásával kapcsolatos negatív megkülönböztetésre.

A munka és a családi élet összeegyeztetésének főbb problémaköreit vizsgáltuk abban az 1998-ban végzett kérdőíves, reprezentatív vizsgálatban, amely a gyermekvállalásban és gyermeknevelésben leginkább érintett 18–40 év közötti férfi és női korosztály helyzetét, aggodalmait, tapasztalatait elemezte a megváltozott gazdasági körülmények, a piacgazdaság viszonyai között. A megkérdezett nőknek több mint fele állította, hogy napjainkban nehezebb a kereső tevékenység és az otthoni feladatok összeegyeztetése, mint korábban volt. A karrier, a munkahelyi előmenetel és anyaság összeegyeztetését a megkérdezettek 49%-a tartotta a korábbiaknál problematikusabbnak, és csak 23%-a állítja, hogy e kérdés számára nem okoz gondot. Kérdés persze, hogy azért-e, mert karrierjét és anyai feladatait valóban problémamentesen össze tudja egyeztetni, vagy azért, mert nincs is lehetősége karrierre, előmenetelre?

A fiatal nők mintegy fele számára tehát komoly gondot jelent a gyermekvállalás és a munkahelyi előrelépés összeegyeztetése. E feszültség „munka”-oldalát a következő problémakörökkel vizsgáltuk.

6. táblázat

A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusa
– a kérdésben érintettek aránya, 1998

	Nem aggódik	Aggódik
A gyermekesek nehezebben találnak munkát.	22,6	48,2
40 éves korban nehéz elhelyezkedni.	21,6	47,9
A gyermek betegsége miatti hiányzás rontja az állás biztonságát.	21,2	45,4
Gyes után bizonytalan a munkahely.	20,9	43,7
A munkahelyek könnyebben szabadulnak meg a gyermeket szülő nőktől.	23,8	39,1
Nehezebb megoldani a gyermek felügyeletét.	25,2	38,0
A gyesen töltött idő nehezíti a munkahelyi előmenetelt.	28,0	34,4

Ha összevontan vizsgáljuk a hét problémával kapcsolatos véleményeket, megállapíthatjuk, hogy a nők 42%-a legalább egy probléma miatt aggodalmaskodik, de általában inkább az a jellemző, hogy 3–4 kérdésben is negatív

van érintettek, vagyis a feszültségek sokoldalúan és koncentráltan jelentkeznek.

Az eredmények szerint a kisgyermeket nevelő nők az átlagnál jóval nagyobb arányban aggodalmaskodnak az anyaság és a kereső tevékenység összeegyeztetése tekintetében, de a kérdéseket a gyermek korával összevetve megállapíthatjuk, hogy átlag alatti értékeket csak a 18 évesnél nagyobb gyermekkel rendelkező anyáknál, illetve a gyermektelen nőknél találtunk. Ugyanakkor a vizsgált témákban a gyermektelen nők is hangot adtak aggodalmuknak (25–30%-os arányban), ami azt mutatja, hogy e problémák a gyermekvállalás, a családalapítás előtt állók döntéseit is befolyásolhatja.

Végül még egy vizsgálati szempontot szeretnék kiemelni, nevezetesen, hogy az iskolai végzettség, a szakképzettség hiánya vagy megléte hogyan befolyásolja a munkavállalással és az anyasággal kapcsolatos feszültségek jelentkezését. A vizsgált témakörök többségében a főiskolát vagy egyetemet végzett nők kevésbé aggodalmaskodnak, mint az iskolázatlanabb társaik, ami valószínűleg azzal van összefüggésben, hogy a magasán képzett nők munkaerő-piaci esélyei lényegesen jobbak. Az átlagot meghaladó mértékben tartanak azonban attól, hogy a gyermekükkel otthon töltött egy-két év erősen korlátozhatja karrierjüket, munkahelyi előmenetelüket. Az a tény azonban, hogy a gyermek betegsége miatti gyakori hiányzás megingathatja állásuk biztonságát, a diplomás nőknek is mintegy felét aggodalommal tölti el.

7. táblázat

A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusa miatt aggódó nők iskolai végzettség szerint, 1998 (%)

	8 általános	Szakképzés vagy középiskola	Főiskola vagy egyetem	Átlag
A gyermekesek nehezebben találnak munkát.	53,5	49,4	36,0	48,2
A gyere után bizonytalan a munkahely.	50,6	43,9	36,1	43,7
Nehezebb megoldani a gyermek felügyeletét.	45,7	36,5	30,2	38,0
A gyermek betegsége miatti hiányzás rontja az állás biztonságát.	52,4	43,9	45,0	45,4
A munkahelyek könnyebben szabadulnak meg a gyermeket szülő anyától.	47,3	37,6	34,0	39,1
A gyeseen töltött idő nehezíti a munkahelyi előmenetelt.	37,8	32,0	39,8	34,4
40 éves korban nehéz elhelyezkedni.	57,4	45,7	45,9	47,9

Összefoglalva kutatásunk e részterületének eredményeit megállapítható, hogy a gyermeket nevelő 18–40 éves nők legalább feléről, egyes esetekben

több mint feléről mondható el, hogy az anyaság és a munkavállalás összeegyeztetésében különböző feszültségeket élnek át, és a problémák többségével szemben védtelenek. Ez a frusztrált helyzet azonban egyáltalában nem jó az egyénnek, a családnak, a társadalomnak, és nem szolgálja a családpolitika vagy népesedéspolitika céljait sem. Ha a reprodukív korban levő nők úgy érzik, gyermek mellett nehezebben tudnak elhelyezkedni, ha szülői kööttségük miatt a munkahelyen hátrányokat szenvednek el, s végül, amikor már felnevelték gyermekeiket és túljutottak a legintenzívebb szülői életszakaszon, már öregnek, a munkából kiöregedettnek tekintik őket. Ha mindezt így élik meg, akkor vagy úgy védekeznek, hogy korlátozzák reprodukciós funkciójukat – esetleg egyáltalában nem teljesítik –, vagy úgy, hogy a munkáról, a hivatásról mondanak eleve le. Egyik megoldás sem igazán jó, bár, mint láttuk, az értékek szintjén a nagyobb frusztrációt a gyerekekről való lemondás jelentené. Úgy vélem azonban, hogy a családpolitikának lehetőséget kell teremtenie arra, hogy a nők mindkét belső igényüknek, társadalmi feladatuknak eleget tudjanak tenni, és ehhez – a megváltozott gazdasági körülmények között – a meglévő családpolitikai, foglalkoztatáspolitikai eszközök nem tekinthetők elégségesnek.

Véleményem szerint napjainkban a gyermekvállalás, a családtervek megvalósításának egyik legfontosabb gátját a megváltozott munkaerő-piaci feltételek jelentik. A családok többsége – mint láttuk – anyagi okok miatt nem engedheti meg magának, hogy a nő ne dolgozzon. Viszont akár anyagi kényszer miatt, akár karrierszemponatok miatt akar a nő munkát vállalni, ezt a lehetőséget, illetve a gyermekgondozási szabadság utáni visszatérés biztonságát számára garantálni kell, mert csak ily módon érhető el a születések számának emelkedése, a termékenységi mutatók javulása.

A KSH 1999. évi Munkaerő-felvételének adatai szerint ugyanakkor az anyák egyharmada szembesül azzal a ténnyel, hogy a gyed vagy a gyes lejáta után munkáltatója megtagadja további foglalkoztatását, további 10% esetében pedig a munkahely is megszűnt; ez nehezen nevezhető munkahelyi biztonságnak. A vizsgált anyák mindössze 46%-ának sikerült visszamenni eredeti munkahelyére, ami jelentősen elmarad az aspirációktól, mert az adatok szerint mintegy kétharmaduk bízott abban, hogy folytathatja munkáját.

A probléma megoldását jelentené a részmunkaidős foglalkoztatás bővítése feltételeinek állami eszközökkel – adókedvezmények, tb csökkentése – történő javítása. A kutatási eredményekből láttuk, hogy a lakosság körében nagy a fogadókészség e foglalkoztatási forma iránt, a többség ebben látná a kereső tevékenység és a gyermekvállalás összeegyeztetésének garanciáját.

A KSH 1999. évi Munkaerő-felvételének adatai is alátámasztják kutatási eredményeinket. A nők munkaerő-piaci részvételét támogatók közül jelentősen nőtt, és 77,5%-ot képviselt azok aránya, akik a 4–6 órás foglalkoztatást tartanák ideálisnak. A propagatív korban (15–49 éves) levő nők 51%-a kívánna részmunkaidőben dolgozni, és azok között, akik elutasítanák a rész-

munkaidős foglalkoztatást, ezt meghatározóan anyagi okok miatt teszik, vagyis, hogy nem engedhetik meg az ezzel járó keresetkiesést. A Munkaerő-felvétel adatai szerint a részmunka különösen a fiatal, 34 év alatti női népesség körében bizonyulna népszerűnek, részben az elhelyezkedés nehézségei, részben a családról, gyermekekről szóló gondoskodás időigénye miatt. A külföldi – elsősorban észak-európai – tapasztalatok is a részmunkaidős foglalkoztatás hatékonyságát támasztják alá, Magyarországon ezzel szemben mind elméleti, mind gyakorlati szinten leálltak azok a tervek, amelyek e foglalkoztatási forma kiszélesítését, megkönnyítését célozták volna. Márpedig a családok döntését nemcsak a különböző anyagi támogatások mennyisége és színvonala befolyásolja, de számos egyéb, például a foglalkoztatáspolitikai, vagy lakáspolitikai körébe tartozó intézkedés hatása is jelentős lehet.

Összefoglalás

A magyar társadalom családcentrikus beállítottságára, a kereső tevékenység és a gyermekvállalás összeegyeztetésének nehézségeire visszavezethetően az otthonon kívül végzett munka erősen másodlagos szerepet játszik a nők, az anyák értékrendjében. A munkát elsősorban anyagi okok, a család megélhetése miatt tartják fontosnak, és az egyéni ambíciók, karrierszempontok kevésbé játszanak szerepet. A 60-as, 70-es évekre a férfi-női szerepek tradicionális felfogása volt jellemző, mely a 80-as évek végére annyiban módosult, hogy megnőtt az anyagi kényszer nélkül is – elsősorban részmunkaidőben – a munkát vállalni kívánó nők aránya.

A rendszerváltozás következtében megváltozott munkaerő-piaci helyzet a családon belüli hagyományos munkamegosztást elfogadó, helyeslő véleményeket erősítette. „A férj feladata a család eltartása” – „a nő feladata az otthoni teendők ellátása” szerepmegosztással való egyetértés általában, és a legfiatalabb generáció esetében is növekedett. Másfelől csaknem kizárólagossá vált, „a család megélhetése miatt a nőnek is dolgoznia kell” felfogás is. Ebből következik, hogy a női foglalkoztatás nagyarányú visszaesése inkább anyagilag, semmint pszichésen viseli meg a családokat, az érintett nőket. Jelentősen megnehezült a gyermeket nevelő vagy gyermekvállalás előtt álló nők helyzete a munkaerőpiacon. Munkába állásuk megkönnyítése, munkahelyi biztonságuk garantálása a reprodukció biztosításának kulcskérdése. A családpolitika csak akkor lesz sikeres, akkor tudja a gyermekvállalások számát jelentősen növelni, ha az ezen a téren mutatkozó hiányosságait gyorsan és hatékonyan felszámolja.

Irodalom

- A nők munkaerő-piaci helyzete, 2001: Központi Statisztikai Hivatal Időszaki Tájékoztató. p. 39.
- Frey M., 1999: A munkahelyi és a családi háztartási kötelezettségek összehangolása, mint a munkahelyteremtés pótlólagos forrása. Munkaanyag 1999. p. 19.
- Pongrácz T.-né-S. Molnár E., 1976: Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvélemény-kutatás. Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei 43. sz. p. 199.
- Pongrácz T.-né-S. Molnár E., 1980: Gyermekvállalásról és a népesedéspolitikáról alkotott vélemények a több gyermeket gondozó anyák körében. Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei 48. sz. p. 152.
- Pongrácz T.-né-S. Molnár E., 1993: Kisgyermekes szülők. Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 47. sz. p. 179.
- Pongrácz T.-né-S. Molnár E.–Dobossy I., 2000: Család- és munka-értékek és aggodalmak a rendszerváltás után. Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentések 62. sz. p. 107.